

ŞAH İSMAİL HATÂÎ'NİN *DİVAN*'INA BİYOGRAFİK BİR BAKIŞ: *DİVAN*'DAKİ “GÈNE ‘EZM ÈYLEDİ KÖĞLÜM GÈDER OL ŞÂH-I E‘LÂYA” GAZELİNİN ÇALDIRAN SAVAŞI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

A Biographic Overview of the Divan of Shah Ismail Hatai: The Analyses of the Gazel Named “Gène ‘Ezm Èyledi Köğlüm Gèder Ol Şâh-ı E‘Lâya” in the Light of Çaldıran War

Dr. Öğr. Üyesi Elife ATEŞ

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, Türkiye, elates@gelisim.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
28.11.2021

Kabul/Accepted:
18.12.2021

Sayfa/ Page:
54-66

ijof.1029458

Öz

Safevi Devleti'nin kurucusu ve yöneticisi olan Şah İsmail, Hatâî mahlasıyla hece ve aruz vezninde yazdığı şiirleri ve mesnevileri sebebiyle Divan ve Halk edebiyatımızın önemli şairlerindedir. Tarihte daha çok edebiyatçı kişiliği ile mi yoksa siyasetçi kişiliğiyle mi yer aldığı sorusuna cevap bulmak oldukça zordur. Zira Osmanlı padişahları ile olan münasebeti ve yaptığı savaşlar tarihe yön veren önemli siyasi olaylar olarak kaydedilmişken, söylediği nefesler hâlâ Anadolu'da canlılığını korumaktadır. Şairin hayatında bir dönüm noktası olan hadise ise hiç şüphesiz Çaldıran Savaşı'dır. Daha önce hiç yenilgi tatmamış şah, bu savaşla ağır bir hezimetle uğramıştır. Bir şairin içtimai hayatının şiirine yansımaması düşünülemez. Şah İsmail'in bu çalkantılı dini-politik hayatı da şiirine yansımıştır. Öyle ki *Divan*'ı incelendiğinde *Divan*'da yer alan şiirleri Çaldıran Savaşı öncesindeki şiirler ve Çaldıran Savaşı sonrasında şairler olarak tasnif etmek mümkündür. Şairin “Gène ‘ezm èyledi köğlüm gèder ol şâh-ı e‘lâya” şiiri *Divan*'da Çaldıran Savaşı'nın şair üzerindeki etkisini tasvir ettiği düşünülen en kuvvetli şiirdir. Bu sebeple, çalışmada Şah İsmail Hatâî'nin *Divan*'ı biyografik bir yaklaşımla okunmuş ve şairin “Gène ‘ezm èyledi köğlüm gèder ol şâh-ı e‘lâya” şiiri *Divan*'dan seçilmiş diğer şiirlerle birlikte Çaldıran Savaşı'nın şair üzerindeki psikolojik etkisini tasvir etmesi açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Şah İsmail, Hatâî, biyografi, Çaldıran Savaşı.

Abstract

Shah Ismail, the founder and ruler of Safavid State, is one of the important poets of Divan and Folk Literature because of his poems written with the name of Hatâî. It is rather difficult to decide whether he took place in history with his literary personality or his political personality. The turning point in his life, is undoubtedly the Battle of Çaldıran. The shah, who had never experienced defeat before, suffered a heavy defeat in this battle. A poet's social life is always reflected in his poetry. This turbulent religious-political life of Shah Ismail is also reflected in his poetry. When his *Divan* is examined, it is possible to classify the poems in the *Divan* as the poems before the Battle of Çaldıran and the poems after it. “Gène ‘ezm èyledi köğlüm gèder ol şâh-ı e‘lâya” is thought to be the strongest poem in the *Divan* describing the impact of the battle on him. For this reason, in the study, Shah İsmail Hatâî's *Divan* is read with a biographical approach and the poem is discussed in terms of describing the psychological effect of the Battle of Çaldıran on the poet, together with other poems selected from the *Divan*.

Keywords: Classical Turkish Literature, Shah Ismail, Hatâî, biography, Battle of Çaldıran.

Atıf/Citation: ATEŞ, E. (2021). Şah İsmail Hatâî'nin *Divan*'ına Biyografik Bir Bakış: *Divan*'daki “Gène ‘Ezm Èyledi Köğlüm Gèder Ol Şâh-ı E‘lâya” Gazelinin Çaldıran Savaşı Üzerinden İncelenmesi, International Journal of Filologia ISSN: 2667-7318 Yıl: 4, Sayı: 6, Sayfa: 54-66.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi Elife ATEŞ

Çatışma Beyanı/Conflict Statement: Makalenin yazar/yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Giriş

Safevi Devleti'nin kurucusu ve yöneticisi olan Şah İsmail, Hatâî mahlasıyla hece ve aruz vezninde yazdığı şiirleri ve mesnevileri sebebiyle Divan ve Halk edebiyatımızın önemli şairlerindedir. Tarihte daha çok edebiyatçı kişiliği ile mi yoksa siyasetçi kişiliğiyle mi yer aldığı sorusuna cevap bulmak oldukça zordur. Zira Osmanlı padişahları ile olan münasebeti ve yaptığı savaşlar tarihe yön veren önemli siyasi olaylar olarak kaydedilmişken söylediği nefesler hala Anadolu'da canlılığını korumaktadır. Konu ile ilgili olarak, Muhsin Macit hazırlamış olduğu *Hatâyî Divânı*'nda Şah İsmail'in şairliğinin "şeyh" ve "şah" sıfatlarının gölgesinde kaldığını ve hem kendi muhitinde hem de Osmanlı kültür çevrelerinde eser veren tezkire yazarlarının Şah İsmail'in şairliği üzerinde yeterince durmadıklarını ifade eder (Şah İsmail, 2017: 30). Lakin Macit'e göre Şah İsmail'in Osmanlı şiirini takip ettiği "Mecmualarda kaydedilmese de Hatâyî-Şeyhî Hatâyî-Ahmed Paşa ve Hatâyî-Karamanlı Nizâmî divanlarındaki nazire geleneğinin sınırlarını zorlayan müşterek şiirler, siyasi rekabete rağmen Safevi-Osmanlı kültür muhitlerinde alışverişin sanıldığından karmaşık olduğunu göstermektedir" (Şah İsmail, 2017: 41).

Bu çalışmada Şah İsmail'in edebi kimliğinde siyasi kimliğinin izdüşümleri ele alınmıştır. *Divan*'ından seçilen "Gene 'ezm eyledi könlüm geder ol şâh-ı e'lâya" gazeli şairin hayatında bir dönüm noktası olan Çaldıran Savaşı ışığında okunmuştur. Çaldıran Savaşı şairin hayatında ciddi bir değişime sebep olmuştur. Öyle ki *Divan*'ı incelendiğinde *Divan*'da yer alan şiirleri Çaldıran Savaşı öncesindeki şiirler ve Çaldıran Savaşı sonrasındaki şiirler olarak tasnif etmek mümkündür. Fakat bu kısıtlı çalışmada mezkûr şiirlerin tamamına yer vermek imkân dâhilinde değildir. Bu sebeple, çalışmada şairin *Divan*'ından seçilen "Gene 'ezm eyledi könlüm geder ol şâh-ı e'lâya" şiiri Çaldıran Savaşı ve bu savaşın şair üzerindeki psikolojik etkisini tasvir etmesi açısından ele alınmıştır. Bu gazeli açıklamadan önce şairin Çaldıran Savaşı öncesi şiirini temsil eden en tipik iki şiiri üzerinden şairin Çaldıran Savaşı öncesi psikolojik durumu ve hayat felsefesi ele alınmıştır. Daha sonra mezkûr gazel, şairin uhrevi ve manevi hayatını tamamen değiştiren Çaldıran Savaşı'nı tasvir etmesi açısından ele alınmıştır. En sonunda da şairin hemen Çaldıran Savaşı sonrasında yazdığı bilinen "Diyâr-i 'eşke sultânem dilâ mende zamânümde" şiiri şairin Çaldıran Savaşı sonrası hayat felsefesini ve psikolojisini yansıtmaya açısından incelenmiştir.

1. Çalışmada Esas Alınan *Divan* Neşri

Çalışmada Kaknüs Yayınları tarafından neşredilmiş olan *Divan* esas alınmıştır. Zira eserin Türkiye'de ve dünyadaki diğer baskılarından farklı olarak bu çalışmada orijinal dili, yazılışı, ifade ve üslubu aynen yansıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Kaknüs Yayınları'nın neşri kaynak olarak alınmasına rağmen eserde uygulanan transkripsiyon metodu alışık olunan bir metot olmadığı için çalışmaya ek olarak, kullanılan şiirlerin Nejat Birdoğan'ın yayınladığı *Divan*'daki transkripsiyonsuz hâlleri de eklenmiştir.

Kaknüs Yayınları bu *Divan* neşrinde en çok dikkat ettikleri şeyin dönemin dilini korumaya çalışmak olduğunu söylemişlerdir (Şah İsmail, 2006: 158). Hatâî'nin eserlerini okurken transliterasyon (harfçevrimi) ve transkripsiyon (yazıçevrimi) karışımı bir yöntem izlemişlerdir (Şah İsmail, 2006: 159). Uygulanan yöntemde İstanbul ağzına dayalı Osmanlı Türkçesi transkripsiyonu ve Azerbaycan Cumhuriyetinde Çağdaş Edebi Azerbaycan Türkçesine dayalı tarihi metinleri okuma yöntemleri dışında, edebi dil etkisinde değişmemiş olan İran'daki Türklerin ağız ve söyleyiş biçimlerine başvurmuşlardır (Şah İsmail, 2006: 159). Okunuşlarında /è/ (kapalı e) fonemi hep belirtilmiş ve Osmanlı Türkçesi metinlerindeki yaygın ve bu konuda yanlış okuma biçimi uygulanmamıştır (Şah İsmail, 2006: 159). -P ile yapılan geçmiş zaman biçiminin transkripsiyonunda yine İran'daki Türk ağızlarındaki söyleyiş biçimleri esas alınmış ve bu doğrultuda Azerbaycan Cumhuriyeti dilcilerinin hazırladığı tarihi metinlerdeki -b ile yapılan geçmiş zaman biçimi yerine -p söyleyişi temel alınmıştır (Şah İsmail, 2006: 160). Metinde kâf harfi ile yazılmış fonemin ses değerini çağdaş İran, Azerbaycan ve Irak Türklerinin dilindeki söyleyiş biçimi olan ötümlü /q/ yerine karşılığı ve daha eskicil olan ötümsüz /k/ yeğlenmiştir (Şah İsmail, 2006: 160).

2. Şah İsmail'in Dini-Politik Hüviyeti

Şairin şiirlerini incelemeye başlamadan önce şairin hayatını ele almak yerinde olacaktır. Şah İsmail, 17 Temmuz 1487 günü Erdebil'de doğmuştur (Birdoğan, 2001: 10). Türk Dili ve Edebiyatı

Ansiklopedisi, "Hatâî, Şah İsmail" maddesinde şairle ilgili özetle şu bilgilere yer verilmektedir: Annesi Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızı, Halime Âlemşah Begüm ve babası Erdebil şeyhlerinden çok nüfuzlu bir ailenin reisi Şah Haydar'dır. Şah İsmail'in babası Şirvan hükümdarı Ferruh ve ona yardım eden Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup ile aralarında meydana gelen bir savaşta 1488 yılında öldürülmüştür. Şah İsmail ve kardeşleri dayıları Yakup tarafından kurtarılır fakat daha sonra siyasi tehlike oluşturabilirler düşüncesiyle gözaltında bulundurulurlar. Zira bu gençlerin babası çok sayıda müridi olan bir şeyhtir ve bu şeyhin müritleri babalarına gösterdikleri saygıyı onun varisi olan bu çocuklara da göstermektedirler. Bu durum da çocukların dayısı için siyasi bir sorun teşkil etmektedir. Yakup ölünce yerine oğlu Rüstem geçer ve Rüstem, halası Âlemşah Begüm'ün isteği üzerine çocukları zindandan çıkarır. Hatta Şah İsmail'in ağabeyi olan Sultan Ali'yi amcasının oğlu Baysungur'a karşı olan saltanat mücadelesinde kullanır. Sultan Ali'nin siyasi gücü varisi olduğu şeyh babası ve dedesinden gelmektedir. Nitekim Sultan Ali dayısı tarafından Baysungur'un üzerine gönderilir ve Baysungur'u iki kez mağlup eder. Bunun üzerine Rüstem, Ali'nin başarısından endişelenerek onu öldürmek ister. Bunu fark eden Ali kardeşlerini de alıp Erdebil'e kaçmak ister fakat yolda öldürülür. Sultan Ali, ölmeden önce kardeşlerini müritlerine emanet etmiştir. Müritler eşliğinde kardeşler Lâhîcân'a giderler. Burada Şah İsmail, babasının yakın adamlarından Lala Hüseyin Bey tarafından eğitilir. Bu arada Rüstem, İsmail'i bizzat yakalamaya teşebbüs eder fakat bu teşebbüsü sırasında öldürülür. Bunun üzerine Şah İsmail arkasındaki müritlerinin desteğiyle birlikte harekete geçerek önce babasını öldüren Şirvan hükümdarı Ferruh'u katlettirir. Daha sonra da babasının ölümünde önemli payı olan Akkoyunlu hükümdarı Elvend Bey'i bertaraf eder ve 1502 yılında henüz 15 yaşındayken Tebriz'de şah unvanı ile taç giyer (Akpınar, 1977: 152).

Nejat Birdoğan, Safevi Devleti'nin bir bakıma Şah İsmail devleti olduğunu ve özellikle Şah İsmail'in önemli işbaşlarına Türkleri getirme gibi çabalarıyla da bir Türk devleti olduğunu dile getirmektedir (2001: 26). Nitekim Şah, devletin resmi dilini Türkçe olarak ilan etmiştir. Kuruluşunun ilk yıllarında devlete Anadolu'nun Şii halkından büyük göçler gerçekleşir, bu nedenle devletin büyük bir kısmı Şii Türkmenlerden oluşmaktadır. Bu durum Osmanlı tarafından bir tehdit olarak addedildiği için daha sonra bu göçler yasaklanır.

Şah İsmail, İran'da mevkiini iyice sağlama alınca Irak'a yürür ve Şiraz'ı alır. Daha sonra İsfahan'a geçer. Dulkadirlilerden Alâüddeve'yi mağlup eder ve Erciş, Ahlat ve Bitlis'i alarak Elbistan'a kadar ilerler. Halkı Sünnî olan Diyarbakır'ı ele geçirmesi zor olsa da bunu başarır ve daha sonra halkı Şii olduğu için kolayca ele geçirebildiği Bağdat'a yönelir. Bu fetihleri sırasında Sünnî ahaliye şiddetle muamele ettiği söylenmektedir. Örneğin Ebu Hanife, Abdülkadir Geylânî gibi Sünnî âlimlerin türbelerini harabeye çevirmiştir (Akpınar, 1977: 152).

Bu sırada Özbek Hanı Şeybâni Horasan'a girmiştir. Şah İsmail Şeybâni'nin üzerine yürüyerek onu mağlup eder ve Şah'ın Şeybâni'nin kafatasından şarap içtiği rivayetler arasındadır. Bir diğer taraftan da Anadolu'da Şiiliğin davilerinden olan ve Anadolu'da isyan eden Şahkulu kendisine sığınır fakat yolda bir kervanı soydukları gerekçesiyle Şah İsmail tarafından öldürülür (Akpınar, 1977: 152). Şah İsmail Şah Kulu İsyanı'nı kendisiyle ilişkilendiren Osmanlı tebaasının olumsuz nazarını üzerine çekmiştir. Fakat bu zamanlarda II. Bayezid Şah İsmail'e karşı hoşgörüsüyle yaklaşmaktadır ve Şah İsmail de kendisine "baba" diye hitap etmektedir (Birdoğan, 2001: 13).

Fakat kendisinden sonra tahta geçen oğlu II. Selim II. Bayezid kadar hoşgörülü değildir. Şah İsmail, padişahın şehzadelikinden beri olumsuz nazarını üzerine çekmektedir. Bu nedenle de Yavuz Sultan Selim tahta çıkar çıkmaz Özbek hanı Übeyd'e bir mektup göndererek onu babası Şeybâni'nin intikamını almaya davet eder. Fakat Übeyd kendisinin eğer Selim, Şah İsmail'in üzerine yürürse ona yardım edebileceğini söyler. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, şairin "Gene 'ezm eyledi könlüm gêder ol şâh-ı e'lâya" gazelinin açıklarken daha detaylı bir biçimde ele alınacak olan Çaldıran Savaşı'nın hazırlıklarına girişir. Gerekli dini kurumlardan ve Edirne'de toplanan olağanüstü divandan savaş fetvasını alan padişah Şah İsmail'in üzerine yürür. Yavuz, Şah İsmail'i üç mektupla savaşa davet eder. Savaşmak istemeyen Şah bu üçüncü mektup sonucu çoktan ülkesinin topraklarına girmiş olan Osmanlı ordusuyla yüzleşmek zorunda kalır. 1514'te İran Azerbaycanı'nın Çaldıran ovasında vuku bulan bu savaşta Şah İsmail büyük bir yenilgiye uğrar. Deyim yerindeyse Şah bu savaştan canını zor kurtarır çünkü savaşta yaralanan hükümdar yere yuvarlanır ve bu durum onu büyük bir tehlikenin içine düşürür. Bir Osmanlı süvarisinin üzerine yürüdüğü sırada kendisine çok benzeyen yakın adamı Mirza

Ali'nin "Şah benim" diyerek teslim olması üzerine hayatı kurtulur (Varlık, 1993: 194). Bu savaştan sağ kurtulmasına rağmen Şah İsmail bu savaşın travmasını hiçbir zaman üzerinden atamaz ve eski iktidarına kavuşamaz.

Fakat Şah'ın eski iktidarına kavuşma çabaları olmuştur. Çaldıran Muharebesi'nden mağlup olarak ayrılan Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in ülkeyi terk etmesinden sonra toparlanmaya çalışır, önce baskı yöntemi uygulamaya çalışır, daha sonra vezirlerinin uyarısıyla bu yöntemi bırakır (Birdoğan, 2001: 20). Doğu Anadolu'ya tekrar bir ordu yollar fakat ordu Erciş yöresinde Bitlis Kürt beyi Şeref Han komutasındaki Kürt beyleri ordusuna yenilip geri döner ve bu yöre de Osmanlılara katılır (Birdoğan, 2001: 20). Çaldıran yenilgisinden sonra Şah İsmail'in sıkıntılarını unutmak amacıyla içkiye sarıldığı hatta zaman zaman aklını kullanamayacak kadar sarhoş olduğu söylenmektedir. Özbeklerin Horasan'ı zapt etmesiyle büsbütün karamsarlığa düşen Şah, Azerbaycan'ın Sarâb bölgesinde vefat etmiştir. Daha sonra cenazesi Erdebil'e getirilerek cedit Şeyh Sâfi'nin yanına gömülmüştür (Akpınar, 1977: 152).

3. Hatâî'nin Politik Yaşamının Poetikasına Yansıması

Hayat hikâyesinde görüldüğü gibi Hatâî küçük yaştan itibaren kendisini savaş meydanında bulmuştur. Henüz altı yaşındayken ilk ölüm tehdidiyle yüz yüze gelmiştir. Maryam Akbarinoshad'ın aktarımıyla Menuçehr Parsadust; Şah İsmail'in zorlu bir hayata gözlerini açtığını, küçük yaşta iken savaşta babasını kaybettiğini, dört buçuk sene hapiste kaldığını ve dolayısıyla çocukluğunu dahi yaşayamadığını, hapiste olduğu zamanlar annesinin hüznüne, kardeşlerinin depresyonuna şahitlik ettiğini ve oradaki gardiyanların kötü muamelelerine maruz kaldığını ifade eder (Akbarinoshad, 2011: 56). Bu zorlu hayat şairin öfkesini beslemiştir. Bu öyle bir öfkedir ki babasını öldüren kişinin ölüsüne bile acımadan cesedini yemek ister (Akbarinoshad, 2011: 56). Hayatı meşakkatli tecrübelerle dolu olan şairin poetik kişiliği de bu tecrübelerin içinde yoğrulmuştur. Şiirlerinde de bu tecrübelerinin iz düşümlerini bulmak mümkündür.

Hatâî'nin hayatında Çaldıran Savaşı'nın bir dönüm noktası olduğu düşünülebilir. Zira bundan önceki hayatı zaferlerle doludur, şair Şah ilk ağır yenilgisini bu savaşla birlikte almıştır. Zaten bu savaştan sonra da eski iktidarına kavuşamamıştır. Bu olayın maddi hezimetini bir kenara bırakılıp şairin iç dünyasında bıraktığı tesir değerlendirilecek olursa, bu olay şairin duygu dünyasına çok zenginlik katmış ve ruhunu olgunlaştırmıştır denebilir. Konu ile ilgili Akbarinoshad; Nesrullah Felsefi ve Menuçehr Parsadust'tan aktardığı bilgiler neticesinde "İsmail kendini hiç yenilmeyen biri görüyordu. Çaldıran'da yenilmesi, onun huyu ve davranışlarını etkiledi. Bu savaşın ardından eskiden sahip olduğu gurur ve özgüvenin yerini, ümitsizlik ve mutsuzluk öylesine kapladı ki savaştan sonra kimse İsmail'in güldüğünü görmedi" (2011: 155) der. Nitekim şairin şiirlerinde de bu yıkımı görmek mümkündür.

Şairin gençlik yıllarında ve dolayısıyla da Çaldıran Savaşı'ndan önceki şiirlerinde şair ne kadar bir şeyh olarak inancının öğretilerini anlatan şiirler kaleme alsada da bu şiirlere somut bir dünya hayali ve dolayısıyla bu somut dünyaya ait hırs, özgüven gibi duygular hâkimdir. Fakat Çaldıran Savaşı'ndan sonra şair adeta daha önce zahiren ele aldığı uhrevî dünyanın batımına da girmiştir ve şiirleri bu duygu birikiminin imbiğinden geçerek süzölmüştür. Zira Çaldıran Savaşı'ndan sonra siyasi bir lider olarak değil dini bir lider olarak da otoritesini yitirmiştir. Akbarinoshad'ın aktarımıyla Yusufcemali Çaldıran Savaşı'nın etkili sonuçlarından birisinin de halkın Şah İsmail'e karşı olan inanç ve itikatlarının sarsılması olduğunu ifade eder (2011: 156). Bu savaşla, Şah İsmail dini liderlik derecesini kaybetmiş ve mükemmel bir dini lider olma kisvesini de yitirmiştir (Akbarinoshad, 2011: 156). Bu tecrübeler onun karakterine tesir edip onu bambaşka bir insan yapar. Öyle ki mezkûr savaştan sonra dini liderliğindeki aşırı tutucu tavrı bırakıp daha yumuşak bir tavır sergilemeye başlamış, idarecilerine kimsenin mezhebi yüzünden azarlanmamasını, divanda ve dini mahkemelerde herkese eşit davranılmasını emretmiştir (Akbarinoshad, 2011: 155-56). Şairin içinde Çaldıran Savaşı'nın ruhunda yaşattığı sarsıntıları ele aldığı düşünülen "Gene 'ezm eyledi könlüm geder ol şâh-ı e'lâya" şiiri adeta bu geçişin tam bir tasviridir.

4. Şairin Gençlik Dönemi Şiirleri

Şairin Çaldıran Savaşı'ndan önce kaleme aldığı şiirlerinde düşüncelerini şiirle yaymak isteyen siyasi bir lider olan Şah'a rastlanmaktadır. Bu Şah için şiir bir amaçtan ziyade kendi inanışlarını yansıtmak için bir araçtır. Daha çok bir propaganda aracıdır. Şairin hayatı göz önünde bulundurulduğunda ise bu

durum olağandır. Zira bu yıllarda Hatâî bir yandan yeni bir devlet düzenini oturtmaya çalışırken bir yandan da şiirle meşgul olmaktadır.

Şairin bu ilk dönemlerinde sayısız müridinin olması ve bu inançlı müritleri sayesinde zaferden zafere koşması şiirlerine kendinden emin ve kararlı bir ruh hali olarak yansımıştır. Zira şair henüz hiç mağlubiyet yaşamamıştır ve bu, onun kendisine aşırı güven duymasını sağlar. Bu aşırı güven beraberinde hırsı da getirir. İlk önce babasının ve inançlı müritlerinin zulme uğramasının intikamını almak isteyen Şah daha sonra dünyaya sadece kendi fikrinin hâkim olacağına inanır ve kendisini bunu kazanmaya muktedir görür. Nejat Birdoğan da Şah İsmail'in başlangıçta babası ve dedesi ile müritlerine yapılan ölüm sonuçlu saldırıların öcünü almak istediğini sonradan ise kendi hırsının engellerine yönelmiş olduğunu söylemektedir (2001: 25). Zira arkasında güçlü bir mürit ordusu vardır.

Şairin ilk dönem şiirleri ekseriyetle bu mürit ordusuna hitaben ve onları yönlendirmek amacıyla yazılmıştır. Dolayısıyla bu dönem şiirlerinin didaktik olduğu söylenebilir. Lakin "bu, kuru bir didaktiklik değil, lirik bir didaktiklik" (Temizkan, 2001: 22). Zira çalkantılı bir hayat yaşayan Hatâî'nin şiirlerinin duygulardan arındırılmış olması düşünülemez. Nejat Birdoğan gençliğinde Şah İsmail'in kurallara üretken bir nitelik vermek istediğini ve dünyaya yeni bir düzen getirmek istediğini söyler (2001: 23). Zira küçük yaştan itibaren babasının öldürüldüğü gerçeğiyle yaşayan, aynı öldürülme tehlikesini bekleğinden beri ensesinde hisseden bu insanın içinde fırtınalar koptuğunu düşünmek yersiz olmaz. Bu fırtınalı gencin etrafında onun uğruna canını verebilecek sayısız müridinin olması da onun bu yolda kendisine olan güvenini artırmıştır. Bu gençlik yıllarında Şah İsmail kendisine güvenmekte ve işleri düzeltebileceğine inanmaktadır. Aşağıda örneği verilen şiirler onun kendinden emin, dünyayı istediği doğrultuda değiştirebileceğine inandığı bu gençlik yıllarının ürünüymiş gibi görünmektedir. Şairin bu ilk dönem şiirlerinden olduğu düşünülen "Yekîn bil kim Hudâ'idür, Hetâ'î" (Şah İsmail, 2006: 221) şiirinde şair kendi dini-politik kimliğini ortaya koymaktadır. Kahramanlık destanlarından aşına olunan, kahramanların ne kadar olağanüstü karakterler olduklarını anlatmak için soy şecerelerine yer verdikleri gibi şair de burada kendi şecerelerini ve ceddiiyle bağlantısını verir:

Sefî nesli, Cüneyd ü Hêyder oğlu,
'Elîyye'l-Murtazâ'idür, Hetâ'î. [...]
Menüm adum velî Şâh İsmâ'îl'dür,
Hetâ'idür Hetâ'idür Hetâ'î!

Bu beyitlerde görüldüğü üzere şair Şah'a tamamen bir özgüven hâkimdir. Zira arkasına Hz. Ali'yi ve ikisi de şeyh olan dedesi Cüneyd ve babası Haydar'ı almıştır. Arkasındaki bu şahsiyetlerin, hitap ettiği halkın üzerindeki tesirini bilen Hatâî gayet kendinden emin bir biçimde kim olduğunu hitap ettiği zümreye bildirmekte ve adeta "İşte ben bir ulu ceddin varisi Hatâî'yim, gelin bana itaat edin" demektedir.

Şairin bir diğer şiiri "Şehâ! Senden sefâ ister Hetâ'î!"nin (Şah İsmail, 2006: 221) aşağıda yer verilen 5. ve 6. beyitleri şairin bir önceki şiirde açıklanmış olan savaşçı dini lider tipi misyonunu açıkça göstermektedir. Bu şiirin beşinci beytinde Hz. Ali'den ona kılavuzluk etmesini isteyerek dini bir misyona bürünen Hatâî altıncı beyitte müritlerinden gaza isteyerek politik kimliğini ortaya koymaktadır.

Şehâ bu doğru yola varmak için,
Senüñ tek reh-numâ ister Hetâ'î!
(Ey şah, Hatâî doğru yola varmak için senin gibi bir rehber ister.)

Bu beyit şairin politik pozisyonunun yanı sıra dini pozisyonunu da göstermektedir. Bu beyitte şaha, muhtemelen Hz. Ali'ye seslenen şair, şahından kendisini doğru yola iletmesini dilerken bir sonraki beyitte de gazilerden gaza isteyecektir. Arkasına şahının manevi pozisyonunu destek olarak alan Hatâî'nin bir sonraki beyitte gazilerden istediği şeyi alması çok kolay olacaktır. Zira hitap ettiği kesim şairin arkasındaki şaha ve dolayısıyla da şair Şah'a inanarak inançları doğrultusunda gaza edecek ve canlarını ortaya koyacaklardır. Beyit, şairin manevi olgunluğa ulaşmadan önceki -yani Çaldıran

Savaşı'ndan önceki- hırslı ve propagandaya meyilli dini lider yönünü aksettirmesi açısından mühimdir.

Yezîd ü kâfir ü Mervân'a dâ'im,

Gâzilerden gezâ ister Hetâ'î!

(Hatâî gazilerden daima Yezid, kâfir ve Mervân'a gaza etmelerini ister.)

Bu beyit ise şairin dini pozisyonundan çok politik misyonunu ortaya koymaktadır. Şairin gençlik yıllarında kendi görüşünün ve inanın dışındaki görüş ve inanışları batıl saydığı bilinmektedir. Nejat Birdoğan Şah İsmail'in gençlik yıllarındaki karakteri için "Dünyada salt kendi inancının üstünlüğüne inanan, bunun dışındaki her düşünceyi engel sayan, zeki, kültürlü, ancak acımasız biri..." (2001: 25) der. Şair hayatı boyunca kendi görüş ve inanın hâkim olması için savaşımıştır. Bu beyitte müritlerine de gaza edilecek yani savaşılabilecek düşmanların eşkâlini vermektedir. Hatâî'nin tarifi üzerine bu düşmanlar Yezid ve Mervan yani onların inancından farklı inancıya sahip tüm topluluklardır. Hatâî'ye göre bu toplulukların hepsi kâfirdir.

5. Gêne 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya

Şairin "Gêne 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya" gazelinin ise Çaldıran Savaşı'ndan kısa bir süre sonra yazılmış olması muhtemeldir. Zira bu şiir şairin gençlik yıllarının ürünü olan şiirlere benzemektedir ve şiirde dünyevi hırs olarak addedilebilecek bir unsur bulunmamaktadır. Bu şiirin alt metninde onun bütün hırslarından kurtulmasını sağlayan büyük bir hezimet yatmaktadır. Bu hezimetin ise Çaldıran Savaşı olması kuvvetle muhtemeldir. Şimdi sırasıyla beyitleri bu perspektif üzerinden okumaya çalışalım:

Gêne 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya

Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

Gêne 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya,

Vucûdum 'eşki mehv oldı, semek tek düşdi deryâya.

(Gönlüm o ulu şaha gitmeye karar verdi ve vücudum aşkla benliğinden geçerek balık gibi denize düştü.)

Bu beyitte şair kendisinden beklediği üzere dünyevi aşktan ziyade tasavvufi aşktan bahsetmektedir. Şair gönlünün sevgiliye gitmeye niyetlendiğini ve giderken de aşk ile vücudunun beşerî eksikliklerden kurtularak balık gibi deryaya düştüğünü söylemektedir. Bilindiği üzere tasavvufta "mahv" hali beşerî nakisalardan kurtulma halidir ve bu halin zıddı ise "isbât"tır. "Mahv-ı vücut" ise tasavvufî bir terim olarak "Varlıktan, benlikten geçme, Allah'ta fânî olma" anlamına gelmektedir. O nedenle bu beyitte "mahv" ve "vücut" kelimeleri bu anlam çerçevesinde kullanılmışlardır.

Tasavvufî edebiyatta deniz, vahdeti simgelemektedir. Hakikat ehli, Allah'ı bir deniz, kâinatı da dalgaları olarak görür, bu manada dalgalar kesreti simgelemektedir. Şair bu beyitte kesretten kurtularak aşkının beşerî eksikliklerini giderdiğini ve vahdete daldığını dile getirmektedir. Nitekim devam eden beyitte ikiliğin ortadan kalktığını belirterek vahdet fikrini yineleyecektir.

Vucûdum şehrine girdi, vilâyet şâhını gördi,

İkilik kel'esin yıhdı, ulaşdı zât-i yek-tâya.

(Vücudum şehrine girerek vilayet şahını gördü ve ikilik kalesini yıkarak eşsiz cevhere ulaştı.)

Bu beyitte bir önceki beyitte anlatılan vahdet kavramı açıklanmaktadır. Zira şair bir önceki beyitte beşerî aşkının noksanlıklarını gidererek ilahi bilgi denizine daldığını söylemişti, bu beyitte de ona açılan bu surları dile getirmektedir. Şair vilayet şahının şehrine girerek şahi görmüştür. Buradaki vilayet kelimesi "il" anlamı ile kullanılabilir gibi öncelikli olarak "velayet", "velilik" anlamının kastedilmiş olması daha muhtemeldir. Zira burada "vilâyet şâhı" olarak Hazreti Ali kastedilmektedir. Hz. Ali'ye "şâh-ı velâyet" denilmesi ise ilk imam olmasına ve nübüvvetin sırrının velâyet oluşu

inancına dayanmaktadır. Şair bu beyitte ikilikten kurtularak Hz. Ali'nin makamına ulaştığını ve eşsiz cevheri müşahede ettiğini bildirmektedir. Bu eşsiz cevher yaratılış sırrı ve özüdür. Zira Hatâî'ye göre bütün eşya ve âlem Allah'tan zuhur etmiştir ve Mutlak Zât'ın nuru âlemleri kaplamıştır "Âlem Zât'ın sıfatlarının belirişi ve meydana çıkışından ibarettir. Bu sebeple eşya içinde Hak'tan ayrı hiçbir şey yoktur. Âleme tecelli eden Hakk'ın nurudur" (Yılmaz, 2001: 189).

Gel ey köñlüm sefer eyle! bu gün yomu'l-hidayetdür,

Cahân u cānı koy fi'l cümle getsün külli yağmaya.

(Gel ey gönlüm, bugün hidayet günü olduğu için canını ve dünyayı yağmaya bırakarak sefer et (Allah'a yönel).)

Şair ilk iki beyitte vücudunun noksanlıklarını gidererek vahdete erdiğinden bahsetmişti. Bu beyitte ise beşeriyetin noksanlıklarından kurtulmanın yolunu göstermektedir. Bu yol cihan ve canı yok ederek sefer etmekten geçmektedir. Sefer etmek "yolculuk etmek" ve "savaşmak" anlamlarına gelebildiği gibi bu beyitte "insanın gönlünün Allah'a yönelmesi" olan tasavvufi manası kastedilmektedir. Şair gönlüne hitaben, hidayete ermek yani Hak yoluna ulaşmak için can ve cihanı yağmaya bırakmasını söylemektedir.

İleriki beyitlerde daha net bir biçimde görüleceği üzere şair bu beşerî noksanlıklardan kurtulmayı örnekendirirken adeta Çaldıran mağlubiyetini tasvir etmektedir. Zira kendisi bu savaşta mağlup olmuş ve bütün mal varlığı ve haremî, Osmanlı ordusunun yağmasına uğramıştır. Fakat bu maddî hezimet şairin bu şiirinde de belirttiği gibi onun maddî tarafından kurtulmasını sağlamış ve ona uhrevî bir kapı açmıştır.

Aşağıdaki beyit ise şiirde bir geçiş beyti niteliğindedir. Zira şu ana kadar tasavvufi soyut bir söyleme bürünen şair bu beyit itibarıyla bir sonraki beyitlerde de görüleceği üzere somut hayatın gerçeklerinden bahsedecektir. Bu beyitteki "yağma" kelimesi bunun ilk sinyallerini verir. İlk iki beytin aksine bu beyitten sonra şiire tamamen somut bir dünyadan hayaller hâkim olur. Hayallerinin şiire yansıdığı bu somut dünya ise Çaldıran Savaşı'nın gerçekleştiği somut dünyadır. Bu beyitte şair gözü yağmacıların gelip bütün varlığını yağmaladığı bir savaşı tasvir etmektedir:

Gözi yağmaçılar geldi, meni yağmaladı küllî,

Elümden varlığum aldı, götürdü anı sehrāya.

(Gözü yağmacılar gelerek beni külliye yağmaladı ve elimdeki varlığımı alarak onu sahraya götürdü.)

Bilindiği üzere Şah İsmail Çaldıran Savaşı'nda sefer eden taraf değil, kendisine sefer düzenlenen taraftır. Şah uzun süre savaşmamak için direnmiş fakat Yavuz Sultan Selim'in ısrarlı tavrına karşı koyamamıştır. Şah İsmail'i bir tehdit olarak gören Yavuz Sultan Selim, İstanbul Müftüsü Sarıgürz Nüreddin Efendi ve Kemâlpaşazade'den sefer için fetva alarak savaş hazırlıklarına başlar (Varlık, 1993: 193). Edirne'de toplanan olağanüstü divanda da savaş kararı alınır. Bu divandan sonra Yavuz sefere çıkar ve bunu da bir mektupla Şah İsmail'e bildirir (Varlık, 1993: 193). Şah İsmail'in bu mektuba herhangi bir cevabı olmaz. Zira kendisi savaşmak istememektedir. Erzincan'a kadar ilerleyen Yavuz Sultan Selim Erzincan'da ikinci bir mektupla Şah İsmail'i tekrar savaşa davet eder (Varlık, 1993: 193). Bunun üzerine Şah İsmail karışıklık çıkmasını istemediğini aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu bildiren bir mektubu içi afyon dolu bir kutu ile birlikte Yavuz'a gönderir (Varlık, 1993: 193). Yavuz ısrarla Çermük'e kadar ilerler ve hala Şah İsmail'in savaş meydanına çıkmaması üzerine bir üçüncü mektup daha gönderir. Bu yoğun mektup trafiğinden de anlaşılacağı gibi Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'le savaşmak istememektedir. Fakat çaresiz 23 Ağustos Çarşamba günü İran Azerbeycanı'nda Osmanlı ordusuyla yüzleşmek zorunda kalır (Varlık, 1993: 193-94).

Daha önce de ifade edildiği üzere Şah İsmail saldırı değil kendisine saldırılan taraftır ve Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in topraklarına girmiştir. Bu beyitte de şairin mülküne geldiğini söylediği yağmacılar Osmanlı ordusu olsa gerektir. Bu savaşın akıbetinin de Şah İsmail için hüsrarla bittiği düşünülürse bu beyitte paralel olarak dile getirilen maddî hezimete sebebin "gözi yağmacılar" olarak da tanımlanan Osmanlı ordusu olduğu düşünülebilir. Zira bu savaş sonucu Şah İsmail mağlup olmuş

ve Yavuz Sultan Selim'in ordusu Şah İsmail topraklarını yağmalayarak Şah İsmail'in hazinesini, haremını, emirlerini ve ülkenin önemli sanatçıları da toplayarak İstanbul'a götürmüştür.

Şehâ minnet! şehâ minnet! bu gün yomu'l-hesâb oldu,

Me'ârifler hesâb vèrdi, münâfık kaldı ferdâya.

(Ey şah şükür! Ey şah şükür! Bugün hesap günü oldu ve arif kişiler hesap verirken münafık olanların hesabı mahşere kaldı.)

Bu beyitte "minnet" kelimesi "bir iyiliğe karşı kendini borçlu görme" anlamından ziyade "şükür" ve "teşekkür" manasında kullanılmaktadır. Şair bu beyitte hesap günü olduğu için şeyhine şükretmektedir. Şair 3. beyitteki *yevmü'l hidayet* tamlamasıyla bu beyitteki *yevmü'l hesap* tamlamasını paralel olarak kullanılmaktadır. Buradan çıkartılacağı üzere bu kötü günü şair bir hidayet günü olarak da tanımlayacaktır zira bugün o, beşeriliğinin noksanlıklarından kurtularak bütün varlığını yağmalanmaya bırakmıştır.

İkinci mısırda şair, "me'ârifler" in bu hidayet ya da hesap gününde hesaplarını verdiklerini yani bedellerini ödediklerini fakat "münâfık"ların hesabının mahşere kaldığını bildirmektedir. Bu beyitteki "me'ârifler" kelimesi tasavvufta marifetullâha yani Allah'ı anlama bilgisine ulaşan kişilere karşılık gelmektedir. Şair bu beyitte kendisini "me'ârif" olarak tanımlamaktadır. Zira şairin marifetullâha ulaştığını ilk iki dizede işlenen vahdet kavramı üzerinden anlamıştı. Şair bu beyitte "me'ârif" in karşıtı olarak "münafık"ı koymaktadır. Bu münafıklığın da Şah İsmail'in mülkünü yağmalayarak onun ikiliği yok etmesine vesile olan Osmanlı ordusuna atfedildiği düşünülebilir. Zira Şah İsmail kendi öğretisinin doğru olduğunu ve kendi öğretisi dışında kalan inançların da batıl olduğunu düşünmektedir. Ona göre batıl inançlara sahip bu topluluklar münafıktır. Adile Yılmaz Hatâî'nin gönül Ka'besini yıkan kişileri de münafık saydığını ve hesap günü bütün münafıkların sona kalıp büyük eziyet ve sıkıntı çekeceklerine inandığını ifade eder (2001: 188). Bununla paralel olarak şair bu beyitte bir önceki beyitte de anlatılan gözü yağmacı münafıkların yağmasına uğrayarak hesabını ödemiş olup ikilikten sıyrıldığını ve hidayete ulaştığını söylemektedir. Şaire göre ona bu durumu yaşıtan münafıkların ise hesabı mahşere kalmıştır.

Hetâî tâ seni gördi, vücudun ser be ser gezdi,

Çü şâhuñ kulların gördi, yüzün hâk êtdi ol pâyâ.

(Hatâî seni görene kadar senin vücudunu baştanbaşa gezdi, şahın kullarını gördüğü için yüzünü o ayağa toprak etti.)

Bu beytin ilk mısırında şair sevgiliyi görene kadar sevgilinin vücudunu baştanbaşa gezdiğini dile getirmektedir. Bu dizedeki "tâ" bağlacı "-a/-e kadar" manasında kullanılmaktadır. İlk iki beyitte şairin vahdete ulaştığı kendi mısralarında belirtilmişti, diğer beyitlerde de vahdete ulaşırken geçirdiği merhaleler anlatılmıştı. Bu son beyit ise şiire hâkim olan bu vahdet ve vahdete ulaşma sürecini özetler durumdadır. Şair mutlak Tanrı'yı görene kadar onun yansıması olan dünyayı baştanbaşa dolaştığını dile getirmektedir. Zira tasavvufta dünya Allah'ın tecellisi, belirtisi olarak görülür. İnsan dünyaya bakınca Yaratıcı'yı hatırlamalıdır. Meczazdan hakikate ulaşmalıdır. Nitekim şair de dünyayı baştanbaşa gezerek Yaradan'ın nakşına şahit olmuş ve daha sonra Yaradan'ın emaresi olan bu mecazi dünyadan geçerek Hakk'a ulaşmıştır. Buradaki "dünyayı baştanbaşa gezmek" ibaresi ile dünyada yaşanan tecrübeler kastedilmektedir. Nitekim Şah İsmail de küçük yaştan itibaren içinde bulunduğu savaşçı ortam içerisinde türlü seferler düzenlemiş, türlü galibiyetler kazanmıştır. Her zaman hayat sahnesinde muzaffer olmamış zaman zaman mağlup da olmuştur.

İkinci mısırda ise "Çü şâhuñ kulların gördi" ifadesindeki "şâh" kelimesiyle Hz. Ali'den bahsedilmesi muhtemeldir. Şair bu beyitte Hz. Ali'yi rehber edinen kulları görüp kendisinin de onlarla birlikte onun ayağının toprağına yüz sürdüğünü belirtmektedir. Buradaki şahın kulları olarak nitelenen kişiler muhtemelen şairin şeyh dedesi ve babasıdır. Şeyh bir aileden gelen şair de babası ve dedesi gibi Hz. Ali'nin ayağına yüz sürmüştür, yani Hz. Ali'yi kendisine rehber edinmiştir. Sonuç olarak bu beyit, şiirin bahsettiği genel vahdet temasını ve bu vahdete giden süreci özetler niteliktedir.

Ezcümle, şiir genel itibariyle değerlendirildiğinde, şiire şairin hayatından ziyadesiyle yansımaların olduğu görülmektedir. Nitekim ilk iki dizede şair ilahi bilgiye ulaştığını ve ikilik kalesini yıkarak

vahdete eriştiğini dillendirmektedir. Bu iki beyte soyut bir dünya hayali hâkimdir. Üçüncü beyitte bu soyut dünyadan somut dünyaya geçişin emareleri hissedilmektedir. Şair bu beyitte ilk iki beyitte tasvir edilen vahdete giden yolun gereğini açıklamaktadır. Bu gerek; bedeni, maddiyatı külliye yağmaya bırakmaktır. Şair devam eden 4. ve 5. beyitlerde ise tamamen somut bir dünyanın etkisi altındadır. Hakikate ulaşmadan önceki acılarla dolu mecazi dünyayı, kesret alemini tasvir etmektedir. Şairin bu beyitleri söylerken Çaldıran Savaşı'nın zihninde olması muhtemeldir. Zira bu beyitler adeta Çaldıran Savaşı'nda yaşanan hezimetini tasvir etmektedir. Son beyitte ise şiire hâkim olan mecazdan hakikate ulaşarak elde edilen genel vahdet teması özetlenmektedir.

6. Şairin Çaldıran Savaşı Sonrası Şiirleri

Daha önce de ifade edildiği üzere Çaldıran Savaşı şairin hayatında çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Şairin mezkûr savaştan sonra hiçbir savaşa çıkmadığı ve siyahlar içinde dolaştığı bilinenler arasındadır (Şimşir, 2019: 83). Bu durum şairin ruh dünyasına ve dolayısıyla da şiirine de yansımıştır. Nejat Birdoğan Çaldıran Savaşı'ndan sonra bu büyük adamın duygularında geniş ölçüde değişmeler olduğunu, o gururlu ve kendini yenilmez sanan egemenin yerini daha durgun, yenilmiş ve gururu kırılmış bir adamın aldığını ve şiirlerinin de bununla paralel olarak değiştiğini, duygu yönü ağır basan şiirlerinde bir güçlenme görüldüğünü söylemektedir (2001: 33). Birdoğan'ın Hatâî'nin savaştan hemen sonra yazdığını söylediği "Diyâr-i 'eşke sultânem dilâ mende zamânumda" şiiri de bu bağlam üzerinden okunabilmektedir.

Diyâr-i 'eşke sultânem dilâ mende zamânumda

Mefailün / Mefailün / Mefailün / Mefailün

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

Diyâr-i 'eşke sultânem dilâ mende zamânumda,

Vezirimdir gem ü güsse, oturmuş iki yanumda

(Ey gönül, ben de zamanımda aşk diyarına sultanım, gam ve keder vezirlerim olarak iki yanımda oturmaktadır.)

Belâ vü mehnat ü derd ü gem ile, eyle yandım kim,

İlikler kara su oldu, eridi ustuhânımda!

(Bela, eziyet, dert ve keder ile öyle yandım ki kemiğimdeki iliklerim eriyerek kara su oldular.)

Men ol cân-bâz ser-bâzam, felek fokundadır dârum,

Nêce Hellâc-i Mensûr'ı yürütdüm risimânımda.

(Ben o, yurdu feleğin üzerinde olan ve ipinde nice Hallac-ı Mansur'u yürütmüş, canını ortaya koyan cambaz yığidim.)

Men ol şeh-bâz-i kühsâram, baş egmem küllê-yi Kâf'a,

Nêce 'enkâ kimi yavru uçurdum âşiyânımda!

(Ben yuvasından Anka gibi nice yavru uçurmuş öyle bir dağ tepesinin doğanıyım ki Kaf'ın doruğuna baş eğmem.)

Hemen el arhası, yêrde cahânun pâdişâhıdır,

Hetâ'î hep kêçen serden, kadem koyan nişânımda.

(Hatâî, hep başından geçen ve nişanıma giren ve hedef olan il arkasındaki yerde cihanın padişahıdır.)

Bu gazelde de görüldüğü üzere şairin Çaldıran Savaşı'ndan sonra yazdığı manzumelerinde eski coşkun, nikbin ruh hali pek görülmemektedir. Şairin Çaldıran Savaşı öncesi şiirlerindeki özgüven ve yaşama hırslarının yerini hasret, hicran, bedbinlik ve keder almıştır. Şair maddi ülkelerin değil uhrevi ülkelerin padişahı olmayı hedeflemektedir. Kullandığı kelimeler "şah", "cihan" gibi dünyevi saltanata ait kelimeler olsa da onun gönlü ötelededir. O artık aşk diyarının sultanıdır. Bu aşamada onun

yarenleri gam ve kederdir. Bela çöllerinden geçmiştir. Kendisi ahiret yurdunun şahı olmayı bu dünyanın şahı olmaya tercih etmiştir ve gazelin son beytinde de görüldüğü üzere bu amacına vasil olduğunu düşünmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Şah İsmail Hatâî'nin *Divan*'ı biyografik bir yaklaşımla şairin hayatıyla paralel bir şekilde okunmuştur. Ulaşılan sonuç şairin son dönem yani Çaldıran Savaşı sonrası dönemine ait şiirleri ile Çaldıran Savaşı öncesi döneme ait şiirleri arasında sanatçının psikolojisi ve hayat felsefesi açısından farklılıkların olduğudur. Çaldıran Savaşı'ndan önceki şiirlerinde şair her ne kadar bir şeyh olarak inancının öğretilerini anlatan şiirler kaleme alsada bu şiirlere somut bir dünya hayali ve dolayısıyla bu somut dünyaya ait hırs, özgüven gibi duygular hâkimdir. Fakat Çaldıran Savaşı'ndan sonra şair adeta daha önce zahiren ele aldığı uhrevi dünyanın batınına da girmiştir ve şiirleri bu duygu birikiminin imbiğinden geçerek süzölmüştür. Şairin "Gêne 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya" şiiri adeta bu geçişin tam bir tasviridir ve *Divan*'da Çaldıran Savaşı'nı ve onun travmasını aksettirdiği düşünülen en kuvvetli şiirdir. Bu sebeple, çalışmada mezkûr şiir Çaldıran Savaşı ve bu savaşın şair üzerindeki psikolojik etkisini tasvir etmesi açısından ele alınmıştır. Bu gazeli açıklamadan önce şairin Çaldıran Savaşı öncesi şiirini temsil eden en tipik iki şiiri üzerinden şairin Çaldıran Savaşı öncesi psikolojik durumu ve hayat felsefesi ele alınmıştır. Daha sonra mezkûr gazel, şairin uhrevi ve manevi hayatını tamamen değiştiren Çaldıran Savaşı'nı tasvir etmesi açısından ele alınmıştır. En sonunda da şairin hemen Çaldıran Savaşı sonrasında yazdığı bilinen "Diyâr-i 'eşke sultānem dilā mende zamānumda" şiiri şairin Çaldıran Savaşı sonrası hayat felsefesini ve psikolojisini yansıtmaya açısından ele alınmıştır. İncelenen şiirler neticesinde şairin Çaldıran Savaşı sonrası şiirlerinde Çaldıran Savaşı öncesi şiirlerindeki özgüven ve yaşama hırsının yerini hasret, hicran, bedbinlik ve kederin aldığı ve eski coşkun, nikbin ruh halinin pek görülmediği gözlemlenmiştir. Şair son dönem şiirlerinde maddi dünyanın değil manevi dünyanın şahı olmaya talip olduğunu göstermektedir.

Çalışmada Kullanılan Şiirler:

"Diyâr-i 'eşke sultānem dilā mende zamānumda"

Şah İsmail Hatâî Külliyyatı'ndan (Şah İsmail 2006: 173)

Diyâr-i 'eşke sultānem dilā mende zamānumda,
Vezirimdir gem ü güsse, oturmuş iki yanumda

Belâ vü mehnēt ü derd ü gem ile, êyle yandum kim,
İlikler kara su oldu, eridi ustuh ānumda!

Men ol cān-bāz ser-bāzam, felek fokundadur dārum,
Nêce Hellâc-i Mensûr'ı yürütdüm risimānumda.

Men ol şeh-bāz-i kühsāram, baş egmem küllê-yi Kâf'a,
Nêce 'enkā kimi yavru uçurdum āşiyānumda!

Hemen êl arhası, yêrde cahānun pâdişāhidur,
Hetâ'î hep kêçen serden, kadem koyan nişānumda.

Şiirin Nejat Birdoğan'ın *Şah İsmail Hatâî: Yaşamı ve Yapıtları*'nda (2001: 188) yer alan hali:

Diyarı aşka sultanam dila men de zamanımda
Vezirimdir gam u gussa oturmuş iki yanımda

Firak u ateş ü derd ü elemeler bağırımı yaktı
İlikler kare su oldu eridi üstühanımda

Men ol canbaz-ı serbazam felek fevkindedir dârım
Nice Hallac-ı Mansuru yürütdüm resimanımda

Men ol şahbaz-ı kühsarem baş eğmem gülle-i Kafe
Nice anka kimi yavru uçurdum aşyanımda

Hemen el arkası yerde cihanın padişahıdır,
Hatai hep geçen serden kadem koyan nişanımda

Gene 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya
Şah İsmail Hatâî'î Külliyyatı'ndan (Şah İsmail 2006: 181)
Gene 'ezm êyledi köñlüm gêder ol şâh-ı e'lâya,
Vucûdum 'eşki mehv oldu, semek tek düşdi deryâya.

Vucûdum şehrine girdi, vilâyet şâhını gördi,
İkilik kel 'esin yıhdı, ulaştı zât-i yek-tâya.

Gel ey köñlüm sefer eyle! bugün yomu'l-hidâyetdür,
Cahân u cânı koy fi'l cümle gêtsün külli yağmaya.

Gözi yağmaçılar geldi, meni yağmaladı küllî,
Elümden varlığı ald, götürdi anı sehrâya.

Şehâ minnet! şehâ minnet! bu gün yomu'l-hesâb oldu,
Me'ârifler hesâb vèrdi, münâfık kaldı ferdâya.

Hetâ'î tâ seni gördi, vucûduş ser be ser gezdi,
Çü şâhuş kulların gördi, yüzün hâk êtdi ol pâyâ.

Şiirin Nejat Birdoğan'ın *Şah İsmail Hatai: Yaşamı ve Yapıtları*'nda (2001: 2009) yer alan hali:
Gene azmeyledi gönlüm gider ol şah-ı âlâya
Vucudum aşkı mahvoldu semek tek üstü deryaya

Vucudum şehrine girdi vilâyet şâhını gördü
İkilik kal'asın yıktı ulaştı zat-ı yektaya

Gel ey gönlüm sefer eyle bugün yevm-i hidayettir
Cihanı cânı koy filcümle gitsin külli yağmaya

Gözi yağmacılar geldi meni yağmaladı külli
Elimden varlığım aldı götürdü anı sahraya

Şeha minnet şeha minnet bugün yevmül'l hesab oldu
Maarifler hesap verdi münafık kaldı ferdaya

Hatai ta seni gördü vücudun serbeser gezdi
Çü şahın kulların gördü yüzün hak etti ol paya

Şehâ! Senden sefâ ister Hetâ'î!

Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı'ndan (Şah İsmail 2006: 220)

Şehâ bu doğru yola varmak için,
Senüñ tek reh-numâ ister Hetâ'î!

Yezîd ü kâfir ü Mervân'a dâ'im,
Gâzilerden gezâ ister Hetâ'î!

Şiirin Nejat Birdoğan'ın Şah İsmail Hatai: Yaşamı ve Yapıtları'nda (2001: 238) yer alan hali:

Şeha bu doğru yola varmak için
Senin tek rehnüma ister *Hatai*

Yezid ü kâfir ü Mervane dem
Gazilerden gezâ ister *Hatai*

Yekîn bil kim Hudâ'idür, Hetâ'î

Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı'ndan (Şah İsmail 2006: 221)

Sefî nesli, Cüneyd ü Hâyder oğlu,
'Elîyye'l-Murtazâ'idür, Hetâ'î.

Menüm adum velî Şâh İsmâ'il'dür,
Hetâ'idür Hetâ'idür Hetâ'î!

Şiirin Nejat Birdoğan'ın Şah İsmail Hatai: Yaşamı ve Yapıtları'nda (2001: 239) yer alan hali:
Safî nesle Cüneydi-Haydar oğlu
Aliyyü'l Murtazidir *Hatai*

Menüm adım veli Şah İsmayıl'dır
Tehallüsü *Hatai'dir Hatai*

Kaynakça

Akbarinoshad, Maryam (2011). Şah İsmail ve Osmanlı ile İlişkileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Akpınar, Yavuz (1977). "Hatâî, Şah İsmail". Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. IV, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Birdoğan, Nejat (2001). Şah İsmail Hatai: Yaşamı ve Yapıtları. Kaynak Yayınları, İstanbul.

- Ergun, Sadeddin Nüzhet (1956). Hatayî Divanı: Şah İsmail-i Safevi Hayatı ve Nefesleri, Maarif Kitaphanesi Matbaası, İstanbul.
- Hatâî, Şah İsmail (2006). Şah İsmail Hatâî Külliyyatı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- İsmâîl b. Haydar el-Erdebilî (2017). Hatâyî Dîvânı, Hz. Muhsin Macit, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Şimşir, Sebahattin (2019). "Şah İsmail: Hayatı ve Şahsiyeti", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 6, Sayı 5, s. 74-86.
- Temizkan, Mehmet (2001). Hatayî'nin Şiir Dünyası, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Varlık, Mustafa Çetin (1993). "Çaldıran Savaşı". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Adile (2001). Şah İsmail Hatâî Divânı'nda Dinî-Tasavvûfî Unsurlar, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.